
LA DIALÈCTICA CORPUS/ESTATUS EN LA HISTÒRIA DE LA LLENGUA CATALANA. CAP A UNA EXPLICACIÓ INTEGRAL DELS CANVIS LINGÜÍSTICS*

THE CORPUS/STATUS DIALECTICS IN THE HISTORY OF THE CATALAN LANGUAGE. TOWARDS A COMPREHENSIVE EXPLANATION OF LINGUISTIC CHANGES

MAR MASSANELL I MESSALLES
Universitat Autònoma de Barcelona
mar.massanell@uab.cat

Resum: En aquest article advoquem per la superació de les dicotomies que parcel·len l'estudi dels fets de llengua (sincronia *vs.* diacronia, lingüística *vs.* sociolingüística, història interna *vs.* història externa), en pro d'un atansament que integri el màxim nombre de factors explicatius possibles. Un àmbit propici per a aquesta confluència és l'anàlisi dels canvis lingüístics en curs, que són aquells que tenen lloc en temps real davant dels ulls de l'investigador, el qual es pot beneficiar així de la proximitat a l'objecte d'estudi i de l'accessibilitat als múltiples factors que en condicionen l'evolució, sempre que sigui capaç de no implicar-s'hi en excés. L'anàlisi de les transformacions que s'observen en el català nord-occidental des de la represa del procés d'estandardització a Catalunya evidencia com podem incrementar el grau de comprensió dels canvis lingüístics si estem atents a les interaccions que es produeixen entre els usos establerts socialment, les formes sotmeses als constreïments del sistema i les percepcions que acaben formant la consciència lingüística dels parlants entesos com a individus i com a cos social.

Paraules clau: història de la llengua catalana, canvi lingüístic, variació lingüística, planificació lingüística, normativització, estandardització, català nord-occidental.

Abstract: In this paper, we advocate overcoming the dichotomies that fragment the study of language facts (synchrony *vs.* diachrony, linguistics *vs.* sociolinguistics, internal history *vs.* external history), in favor of an approach that integrates the maximum number of possible explanatory factors.

(*) Aquest article ha estat possible gràcies al Grup de Recerca en Història de la Llengua Catalana de l'Època Contemporània, reconegut i finançat per l'AGAUR de la Generalitat de Catalunya (2017 SGR 1696).

A suitable field for this confluence is the analysis of ongoing language changes, which are those that take place in real time in front of the eyes of the researcher, who can thus benefit from the proximity to the object of study and from the accessibility to the multiple factors that condition its evolution, provided that he is capable of not getting overly involved. The analysis of the transformations observed in Northwestern Catalan since the resumption of the standardization process in Catalonia shows how we can increase the degree of understanding of linguistic changes if we are attentive to the interactions that occur between the socially established uses, the forms subjected to the constraints of the system, and the perceptions that end up forming the linguistic awareness of speakers understood as individuals and as a social body.

Key words: history of the Catalan language, language change, linguistic variation, language planning, language codification, standardization, Northwestern Catalan.

The conditions for normative linguistic engineering are obviously far more favourable today than they have ever been. It would be strange, then, if linguists continued to confine their attention to processes of unconscious differentiation and ignored the ever more powerful trends towards deliberate unification.

William Haas, *Standard Languages: Spoken and Written*,
Manchester, Manchester University, 1982, p. 14-15.

1. INTRODUCCIÓ: LA DISTINCIÓ EXTERN/INTERN I ALTRES DICO- TOMIES

Els éssers humans, en el nostre afany per conèixer, sovint ens atensem als objectes d'estudi complexos aplicant aquella màxima que proclama «divideix i venceràs». És així, a través de la parcel·lació, com ens enfrontem a l'anàlisi de la facultat humana del llenguatge i de la multiplicitat de sistemes lingüístics en què es manifesta. Els lingüistes i els filòlegs, cadascú amb les eines i els mètodes propis, focalitzem l'atenció en aspectes determinats de la realitat lingüística, tot fent abstracció de la resta. Aquesta manera de procedir és inicialment útil perquè, en fragmentar l'objecte d'estudi, el convertim en més abastable, encara que més endavant calgui recompondre'n les peces per aconseguir-ne una comprensió més gran. I he dit *més gran*, i no pas *global*, perquè la comprensió plena d'una realitat complexa no pot derivar simplement de la suma del coneixement aconseguit sobre cadascuna de les parts en què l'hem fragmentada, com

si aquestes no fossin interdependents i no existissin i evolucionessin profundament imbricades entre si, condicionant-se les unes a les altres i adaptant-se mútuament, en un dinamisme constant.

Hi ha investigadors que malden per bastir una nova perspectiva científica, la complexa, que proporcioni, a partir d'un enfocament transdisciplinari, un nou paradigma d'idees, conceptes i mètodes que permeti una major comprensió de «l'entretreiximent dinàmic de la realitat» (Massip & Bastardas 2014: 17). Aquesta necessària aproximació holística al llenguatge i a les llengües, però, no és encara la tendència dominant. La tradició d'estudi en què estem immersos es basa en l'establiment de dicotomies que obeeixen a l'estratègia de compartimentar la generació de coneixement, encara que sigui amb el cost de crear fronteres on no n'hi ha o, en el millor dels casos, d'imaginar fronteres lineals quan són difuses.

Una de les dicotomies que s'ha aplicat més en l'estudi de les llengües és la que va establir Saussure (1916) en separar l'enfocament diacrònic i el sincrònic. La diacronia s'atansa al seu objecte d'estudi considerant-lo un ens dinàmic que evoluciona en el temps. És, doncs, la perspectiva adoptada pels historiadors de la llengua en la comesa de reconstruir-ne i d'interpretar-ne el passat. La sincronia, en canvi, estableix un tall temporal i considera el seu objecte d'estudi d'acord amb la imatge fixa que en resulta. I, malgrat que l'enfocament sincrònic es pot aplicar a qualsevol punt del contínuum cronològic, s'ha consolidat el present de la llengua —un present ahistòric— com a focus de la mirada sincrònica. Aquesta darrera ha generat un esplet de camps d'estudi i d'assignatures universitàries enfocades a descriure i analitzar la llengua actual segons els nivells d'articulació del llenguatge, des d'un enfocament no només atemporal sinó també asocial.

Això ens porta a referir-nos a una altra bifurcació, la que separa la lingüística de la sociolingüística, a partir de l'escissió entre l'estudi de la forma i de l'ús lingüístics. La primera tracta la llengua en si mateixa, com una estructura amb un funcionament propi, com si tingués vida al marge dels parlants que la utilitzen i de la comunitat que la té com a vehicle de comunicació i com a dipositària d'un cúmul de valors simbòlics i identitaris. La segona se centra en la llengua com a realitat social i, a partir de les aportacions de Labov (1972), esdevé un marc adequat per a l'estudi de la variació lingüística. Tanmateix, en el context catalanòfon, la diversitat de la llengua pròpia sovint es tracta més com una realitat merament territorial que no pas com una realitat social amb múltiples dimensions, raó per la qual l'estudi de la variació lingüística s'afronta sobretot des de la dialectologia, en el sentit restrictiu del terme. Possiblement el fet de tenir una llengua que es parla en un territori sense fronteres externes que l'encloquin,

però amb fronteres internes que el fragmenten, ha provocat que prestem més atenció a la diversitat d'arrel geogràfica que no a la variació diastràtica i diafàsica.

Encara que amb una representació menor en els plans d'estudi vigents, també la llengua com a realitat temporal té el seu espai acadèmic, novament organitzat a partir d'una bifurcació: la que diferencia la perspectiva externa de la interna, seguint la pauta que va establir Brunot (1905: v) en la seva història de la llengua francesa, malgrat que «Cap filòleg», com assenyala Nadal (1992: 11), «no s'ha estat de qüestionar la validesa metodològica del binomi i, si ha acabat acceptant-lo, ho ha fet només per raons pràctiques». La història externa o social s'ocupa del context en què la llengua s'ha anat desenvolupant al llarg dels segles: dels avatars polítics, econòmics i demogràfics que l'han condicionada; de les transformacions en la societat que la té com a vehicle de comunicació; de la successió de situacions sociolingüístiques; dels canvis en el marc institucional i jurídic de reglamentació lingüística; dels diversos usos de la llengua, tant públics com privats, tant orals com escrits, inclosa la producció literària, i de l'impacte de les ideologies i les actituds lingüístiques en l'avenir de l'idioma (Ferrando & Nicolás 2011). La història interna, sovint anomenada *gramàtica històrica*, té com a objecte d'estudi el canvi lingüístic, entès com el conjunt de processos de transformació fònica, morfològica, sintàctica, lèxica i semàntica que la llengua experimenta en el decurs del temps i que van configurant-ne estadis successius, amb l'objectiu d'assolir-ne una bona descripció, assajar-ne una datació absoluta o relativa i proporcionar-ne una explicació que justifiqui com s'han generat les innovacions i per què han triomfat tot desplaçant, totalment o parcialment, les formes antigues (Casanova 1989, Martí i Castell 1990). Aquestes justificacions solen sustentar-se en les característiques i el funcionament del mateix sistema, a partir d'una nòmina de factors endògens (reestructuració, economia lingüística, regularització analògica, reanàlisi, gramaticalització) als quals se n'afegeix un d'exogen: la interferència provocada per les situacions de conflicte de llengües (Aracil 1982).

2. UN ÀMBIT PROPICI PER A LA CONFLUÈNCIA: L'ESTUDI DELS CANVIS LINGÜÍSTICS EN CURS

Qui més qui menys, tots els investigadors que analitzem fets de llengua som conscients de la necessitat de superar la parcel·lació excessiva a partir de la qual solem abordar-los. L'objectiu de les reflexions contingudes en el present article no és altre que el d'advocar per una compenetració més gran entre la perspectiva sincrònica i la diacrònica en el tractament de la variació lingüística (que és el terreny en què la

sincronia es pot agermanar d'una manera més natural amb la diacronia, atès que la variació en la llengua actual és el resultat del canvi divergent en la llengua històrica) i entre l'enfocament intern (lingüístic) i l'extern (sociolingüístic) en l'estudi del canvi.

Un terreny propici per a aquesta confluència és l'estudi dels canvis lingüístics en curs, que són aquells que tenen lloc en temps real davant dels ulls de l'investigador. És un àmbit de recerca privilegiat, atès que la mirada que hi podem projectar es beneficia de la proximitat a l'objecte d'estudi i de l'accessibilitat als múltiples factors que en condicionen l'evolució, sempre, és clar, que no ens deixem endur per un excés d'implicació amb els processos evolutius que analitzem. Un dels estudiosos que ha expressat amb més claredat la necessitat que es produeixi la integració conceptual i metodològica de les diverses perspectives d'atansament a la llengua és Nicolás (2019: 273), que propugna que «s'hauria d'agilitar la confluència entre el descriptivisme dialectològic i el narrativisme historicolingüístic, en el benentès que aquesta immixió ajudaria a superar les limitacions que cada camp perpetua caminant en solitari».

Posar l'atenció en els canvis en curs ens mena, en una societat com la nostra, que es troba en ple procés d'estandardització, a referir-nos a la planificació lingüística, entesa com el conjunt organitzat de mesures en què es concreta l'aplicació d'una política lingüística determinada, amb l'objectiu d'influir tant en els usos lingüístics de la població com en les formes de la mateixa llengua (Marí 1992). També en aquest àmbit s'ha generat una oposició terminològica entre la planificació de l'estatus —dels usos— i del corpus —de les formes— (Kloss 1969, Haugen 1983). És indubtable que els processos d'estandardització tenen una gran incidència en l'esdevenir de les varietats emprades en el si de la comunitat de parla, fenomen que els estudiosos de la llengua no podem ignorar.

De fet, algunes de les transformacions que han començat a produir-se en el català del tombant del segle xx al XXI són una mostra dels efectes que la regulació lingüística provoca (Pradilla 2011), com a resultat sobretot de les modificacions que comporta en la consciència lingüística dels parlants i, en particular, en les seves percepcions sobre determinades formes, cosa que condiona l'ús que en fan. I aquest fenomen entra de ple en l'objecte d'estudi de la història de la llengua, perquè historiar una llengua no és només recopilar-ne el passat, és interpretar-lo, és construir un discurs sobre la dinàmica evolutiva de la relació entre formes, usos i consciència dels parlants entesos com a individus i com a cos social (Nicolás 1998).

D'entre els canvis lingüístics que hi ha en curs actualment en l'àmbit catalanòfon, resulten molt evidents els que afecten el nord-occidental, que han estat considerats un procés d'orientalització provocat per la manera com s'ha produït la normalització lingüística (Sistac 1998). La història recent de la llengua catalana a Catalunya, des de

la restitució de la democràcia a Espanya i la creació de l'estat de les autonomies, està determinada per dos processos cabdals: la recuperació d'àmbits d'ús i la incorporació de nous parlants.

La política lingüística engegada pel Govern de Catalunya ha estat encaminada a superar les conseqüències de les prohibicions i les persecucions que el català va patir durant la llarga dictadura franquista, de la fi de la Guerra Civil espanyola, l'1 d'abril de 1939, a la mort del dictador, el 20 de novembre de 1975 (Benet 1995), amb el propòsit de recuperar el català del bandejament que havia patit de la vida pública, substituït pel castellà. Generacions senceres de catalans havien estat privades de l'escolarització en la llengua pròpia, relegada al clos familiar, cosa que havia comportat que el gros de la població no tingués accés a la varietat comuna supradialectal, la que Fabra anomenava *llengua literària* i que avui coneixem com a *llengua estàndard*. Paral·lelament, s'han dedicat molts esforços per incorporar a l'ús de la llengua pròpia del territori els nombrosos contingents de població castellanòfona que van arribar, durant el franquisme, procedents d'altres zones de l'Estat espanyol, als quals s'han anat afegint posteriorment onades d'immigrants de procedència més llunyana i diversificada. La immersió lingüística en català a l'escola ha estat la mesura fonamental per a la integració dels nouvinguts joves i dels descendents dels immigrants al coneixement i a l'ús de la llengua del territori.

Va ser, doncs, en un marc de dilució del model referencial, d'increment de la dialectalització, d'irrupció de la interferència i, en suma, de forta inseguretat lingüística dels parlants, que es va reprendre el procés d'estandardització de la llengua catalana, que s'havia vist interromput bruscament per l'esclat de la Guerra Civil espanyola arran del cop d'estat militar del 18 de juliol de 1936 contra el Govern de la Segona República. Un cop retornada la democràcia, i considerant tant la nova realitat sociolingüística de Catalunya com l'eixamplament funcional que es perseguia cap a àmbits perduts o inèdits, calia actualitzar la codificació de la llengua escrita continguda en el corpus normatiu fundacional i ampliar-la a la llengua oral, començant per l'elaboració d'unes normes ortoèpiques, comesa aquesta darrera que va esdevenir urgent a partir de 1983, arran de l'inici de les emissions de Catalunya Ràdio i de Televisió de Catalunya (Casals & Faura 2010). L'Institut d'Estudis Catalans (IEC) va donar resposta a aquestes necessitats a través de diverses obres normatives, la primera de les quals va ser l'opuscle de fonètica de la *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana*, aparegut el 1990, i la més esperada, la *Gramàtica de la llengua catalana (GIEC)*, de 2016.

3. LA TRÍADA FORMES, USOS, PERCEPCIONS

La codificació es basa en la tria d'unes formes lingüístiques, d'entre les diverses existents en la societat multidialectal en la qual s'ha engegat el procés d'estandardització, per a elevar-les a formes normatives i, per tant, per a dedicar-les als usos més formals i prestigiosos. Quan el model de codificació triat és composicional i polimòrfic, com en el cas català (Polanco 1984), la llengua normativa inclou algunes formes de valor lingüístic equivalent preses de dialectes diferents. Tanmateix, que la normativa inclogui alternatives formals, sigui en pla d'igualtat, sigui amb una certa asimetria, no implica que els agents difusors les propaguin en la mateixa mesura en la llengua estàndard que arriba efectivament a la població i que és la que s'erigeix com a pauta real per als usos dels parlants.

El que determinarà que un plural com *hòmens*, amb manteniment de la nasal de l'antic proparoxíton llatí HOMĪNES, sigui percebut com a «correcte» per la població de Catalunya no és el que en digui la normativa, sinó el fet que sigui efectivament usat en els mitjans de comunicació de massa, en els llibres de text, tant de català com d'altres matèries, en els escrits de l'administració i en la resta d'usos formals i prestigiosos. Per aquesta raó, per a l'estudi dels processos evolutius que viu el català dins de les fronteres de l'Estat espanyol, cal tenir en compte que hi ha una autoritat lingüística, l'IEC, que codifica per a tot l'àmbit catalanòfon i que des de 2001 rep la concurrència, al País Valencià, de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL), però que alhora hi ha una pluralitat de poders polítics autonòmics, amb competències en educació i mitjans de comunicació, que determina l'existència de focus de difusió de modalitats diferents de l'estàndard. Això provoca que, malgrat que la normativa és igual per als catalanoparlants d'arreu, les formes que l'estàndard en selecciona difereixin d'autonomia en autonomia.

Ens podem preguntar, per exemple, si els possessius femenins amb *vau*, com *seua*, compartits per tot el bloc occidental, són percebuts de la mateixa manera per valencians i nord-occidentals. Hem de concloure que difícilment pot ser així, atès que el contacte d'un valencià i d'un nord-occidental amb aquestes formes no es produeix a través dels mateixos usos i, per tant, no genera les mateixes percepcions. El primer hi entra en contacte en l'ús col·loquial de la llengua però també en l'ús formal, perquè aquestes són les formes de la normativa triades en l'estàndard difós al País Valencià. Un nord-occidental, en canvi, troba *seua* en l'ús familiar i proper, però aquesta forma desapareix a favor de *seva* en els mitjans de comunicació d'abast general, en els llibres de text i en els documents emesos per l'administració autonòmica, perquè l'estàndard difós a Catalunya es presenta molt majoritàriament en la modalitat central.

Faig notar un fet anecdòtic però, tanmateix, significatiu. El 2007, David Esterrri i Carrasquer (Alpicat, 1970), conegut artísticament com *Lo pardal roquer*, va escriure la cançó «Sóc de l'Oest», apareguda en el disc *Ruc-a-billy & Cat Music*, la qual aviat es va popularitzar com un «himne de les terres de Ponent», fins al punt que l'Institut d'Estudis Ilerdencs en va acollir, el 2 d'abril de 2019, l'acte de presentació del videoclip oficial. Doncs bé, la lletra d'aquesta cançó que reivindica la identitat ponentina (i que té el mèrit de contenir imatges que han sabut connectar amb la sensibilitat de la gent de la Terra ferma, «on el blau del cel és tot el que tenim de mar») parla, paradoxalment, d'«homes que s'aferren a les seves tradicions», malgrat que les formes tradicionals del territori, plenament normatives (*GIEC* §7.3.1 i 16.5.2; *GNV* §II.2.b i 17.2.1), són *hòmens* i *seues*. Una tria lingüística com aquesta, inconcebible en un cantautor que reivindicés la pròpia valencianitat, és una mostra del fet que les percepcions lingüístiques acaben determinant els usos de les formes. I, sense voler-ho personalitzar en ell, remarcuem que aquest compositor és, a més, professor de secundària en un institut de Lleida, circumstància que ens mena a plantejar una qüestió molt transcendent: ¿fins a quin punt, els mestres i professors, que són la peça clau de la vehiculació de la normativa a les noves generacions, la coneixen bé i en tenen interioritzat el caràcter composicional i polimòrfic?

És similar el cas de l'increment incoatiu amb *i*, admès per la normativa (*GIEC*, §9.4.3.2; *GNV*, §29.5.e) i ben viu al País Valencià en tots els registres, però que ha adquirit connotacions d'informalitat per als nord-occidentals, que ni el veuen escrit ni el senten més enllà de l'entorn familiar. Aquest fet repercuteix en l'ús habitual de la llengua, perquè l'exclusió d'una forma lingüística dels àmbits formals acaba tenint conseqüències en els informals. Això és així perquè els parlants tendeixen a identificar l'estàndard amb el model de referència per a tots els usos lingüístics i, per aquesta raó, s'observa una certa permeabilitat dels dialectes de base cap a formes que inicialment els són alienes i que els arriben a través de la modalitat supradialectal superposada, encara que aquest efecte anivellador pot tenir graus d'intensitat molt diferents.

Així, a partir de dades pròpies recollides sobre el terreny el 1996, es poden establir sis àrees dins del nord-occidental en funció del grau de permeabilitat als incoatius amb *e* (Massanell 2012). En un extrem hi ha la impermeabilitat absoluta de l'Aragó catalanòfon, exclòs del procés de normalització: el català no hi és llengua vehicular de l'ensenyament i, encara que hi arriben les emissions de Televisió de Catalunya, els parlants no tendeixen a convergir amb el model difós per aquesta perquè no l'identifiquen com el model referencial per a la parla pròpia. A continuació venen l'àrea tortosina i la ribagorçanopallaresa, amb un manteniment dels incoatius amb *i* del 82,7% i del 75% respectivament, que es pot relacionar amb el fet que l'existència

d'un subdialecte amb uns trets lingüístics marcats dins del conjunt nord-occidental afavoreix l'autoconsciència del fet diferencial i la militància a favor del manteniment de la pròpia identitat lingüística. L'única altra àrea en què les formes tradicionals superen les innovadores és la central interior, amb un 57,9%, mentre que la balança cau de l'altre costat a la centreoriental, amb un 32,8% d'incoatius amb *i* i, encara més, a la nord-oriental, amb només un 13,4%, fet que evidencia que en aquests territoris la introducció dels incoatius amb *e* ha de ser un procés més antic afavorit pel veïnatge geogràfic amb un dialecte més prestigiós com és el central, a causa de les interaccions que aquesta proximitat comporta.

4. LA CONSCIÈNCIA LINGÜÍSTICA FETA DISCURS

Les comunitats lingüístiques, tant si en fem una delimitació per llengua com per dialecte, subdialecte o parlar, no són homogènies. Encara que es puguin assenyalar tendències generals, hi ha múltiples factors que intervenen a l'hora d'accelerar o de retardar el progrés dels canvis lingüístics entre els membres de la comunitat. Alguns d'aquests factors, com l'edat o l'extracció rural o urbana, es poden preveure fàcilment i són tinguts en compte sovint en les recerques dialectals de base quantitativa fetes a partir de qüestionaris passats a informants d'un cert perfil. En el cas dels incoatius, per exemple, les xifres són clares: considerant conjuntament els 240 enquestats, repartits equitativament en tres franges d'edat i procedents de 40 localitats (20 caps de comarca i 20 nuclis de menys de 600 habitants), hi ha un 60,3% de manteniment dels incoatius amb *i* entre adults i vells, que baixa al 34,5% en els joves, i un 61,3% d'incoatius tradicionals a les localitats petites, que disminueix fins al 41,7% a les capitals comarcals. El retrocés, doncs, és superior en els parlants que tenen més projecció de futur i en les localitats amb més capacitat d'irradiació.

Altres factors, en canvi, resulta impossible determinar-los a priori, perquè demanen l'estudi qualitatiu d'entrevistes guiades que posin al descobert la trajectòria vital i la ideologia lingüística de l'individu. Són, però, molt reveladors, com exemplifiquem tot seguit. Coll de Nargó és un nucli de l'Alt Urgell que el 1994, any en què vaig registrar-hi un seguit d'entrevistes, tenia 439 habitants. Hi havia 319 habitatges: 142 residències habituals i 177 segones residències, fet vinculat a l'increment del turisme de muntanya entre els habitants de la conurbació de Barcelona, arran de l'obertura del Túnel del Cadí, el 1984. El 52,8% de la població tenia en l'agricultura l'ocupació principal, complementada amb la venda a peu de carretera de productes del camp i del bosc. Una part dels habitants treballava a la indústria d'Organyà o d'Oliana i, en

menor mesura, de la Seu d'Urgell i d'Andorra. Al poble hi havia comerç d'autoabastament: comestibles, forn de pa i carnisseria. També un quiosc, una farmàcia, un punt de venda de carburants, dos bars i dos hotels a peu de carretera. Tenia una escola unitària i transport escolar per als joves que anaven a l'institut a la Seu d'Urgell. A diferència de la capital comarcal, en què l'orientalització de la parla és intensa i ve de lluny —ja n'hi ha indicis en les enquestes d'Alcover de 1906—, Coll de Nargó s'inscriu en un nord-occidental tradicional de tipus pallarès (Massanell 2011).

Entre els nargonins que vaig entrevistar, J. U. P. (home, 39 anys, estudis fins a COU en època franquista, pagès i ramader) i C. P. B. (home, 39 anys, estudis universitaris cursats a Barcelona, farmacèutic) són els que es mostren més militants a favor de la conservació de la parla pròpia i els que la mantenen més en les respostes al qüestionari. Significativament, són també els que expressen amb més claredat la percepció que s'està vivint un procés de canvi que fa recular les característiques lingüístiques tradicionals del territori, perquè és aquesta consciència la que alimenta la seva militància. El discurs d'aquests informants s'articula al voltant de cinc idees: (1) La llengua de la gent gran de la comarca és «pura», «perfecta». (2) La comarca està rebent l'influx d'una altra manera de parlar que hi arriba per dues vies: «los barcelonins que puguen los caps de setmana» i «TV3». (3) La llengua de TV3 no és pas millor que la de la comarca, al contrari, peca de «rebuscada» i «artificial». (4) Aquest contacte posa en perill la puresa de la llengua del territori, perquè hi provoca canvis que són conceptualitzats negativament, com evidència la selecció del lèxic amb què s'hi refeixen («apegar», «enganxar», «contaminar-se»), que es basa en la metàfora del contagi d'una malaltia. (5) La llengua «correcta» per a la comarca, la que s'hi ha de fer servir, és la que s'hi ha emprat «sempre», que és la que ells intenten mantenir i, en el cas de J. U. P., fer mantenir a la filla adolescent: «per mi lo correcte és *trumfos*, perquè és lo que es diu aquí a Nargó, i si la meua filla em diu *trumfes*, o em diu *patates*, pues diré que no és correcte. Diré has de dir *trumfo*, li diré, ben clar». Aquesta darrera afirmació pren més força quan explica que va «llamar l'atenció» a la seva filla perquè s'havia «contaminat» de la parla d'una amiga barcelonina i reconeix que «li vam mirar de fer canviar, la v(e)ritat sigo dit».

Aquest discurs, però, no és el de tots els informants de Coll de Nargó. E. S. G. (home, 68 anys, estudis primaris durant la República —fins a l'esclat de la guerra—, administratiu jubilat), considera que «de català nemés n'hi ha que un» i concep la diversitat en la parla com el resultat de les «deformacions» que ha patit la llengua pel parèntesi del franquisme, que ha provocat que s'estigués «molt temps amb el català en blanc». Relaciona la variació dialectal amb la desviació d'un model primigeni, que identifica amb la llengua normativa i que sol anomenar amb la reduplicació «català

català», i té fe en el sistema educatiu com a eina de regeneració de la llengua. «Ara aquesta petita ens ensenyarà català a tots!», va exclamar, assenyalant la neta d'uns quatre anys, a qui van portar d'escola quan estàvem a mitja entrevista. Se situa a les antípodes, doncs, de la concepció de J. U. P., per a qui «lo més bonic fore de que en ves d'anar tant a estudi, pues que els hi fessen classes los nostres, los padrins, vull dir de català». Opinions dispars, però amb un rerefons comú: la indistinció de registres, la concepció que cal triar unes mateixes formes —siguin les prestigiades per l'estàndard, siguin les arrelades al territori— per a tots els usos.

A diferència dels informants adults i vells, els joves que vaig entrevistar —les respostes dels quals mostren un nivell considerable d'innovació— no revelen un discurs articulat, però sí certs prejudicis que no són estrictament lingüístics. M. C. S. (noia, 18 anys, fa COU, és el quart any que es desplaça a estudiar a la Seu d'Urgell) diu, referint-se als seus amics: «els caps de setmana sempre ve la gent de Barcelona i sempre vaig amb ells», tot i que «també hi ha alguna noia que... bueno, havia estudiat aquí amb mi però, vull dir, són més diferent estil». Hi ha un distanciament volgut, doncs, respecte de la gent rural, que afecta també la parla: «A la Seu d'Urgell fins i tot hi ha, tinc professores que parlen així, vull dir... de poble, poble, però és que jo mai». I afegeix: «I els d'Oliana parlen però molt... buf! Totes les paraules molt obertes, molt molt p- —s'atura i riu; finalment es decideix a dir-ho— no ho sé, molt pagès jo ho trobo».

5. EL CANVI PER ADOPCIÓ I EL CANVI PER ADAPTACIÓ

El canvi lingüístic provocat per la pressió homogeneïtzadora de l'estàndard pot concretar-se en la mera adopció, entre parlants que no les tenien com a pròpies, de formes difoses pels mitjans de comunicació, pel sistema educatiu i per la resta d'agents implicats en la vehiculació. La simple substitució de la forma tradicional per la innovadora (*hòmens* per *homes*, *seua* per *seva*, *lo* per *el*, *mos* per *ens*) és el que sol esdevenir-se en els elements integrats en paradigmes simples com els nominals. Ara bé, quan la pressió anivelladora s'exerceix sobre paradigmes complexos com els verbals, el procés de canvi pot anar per altres vies que no siguin la simple adopció, sinó que menin a una adaptació.

Aquest comportament es deu al fet que els paradigmes verbals poden diferir entre dialectes no només per les formes, sinó també pels paràmetres que els regeixen, com ara el grau de sincretisme que poden tolerar. Així, la coincidència formal entre la 1a i la 3a persona del singular no és igualment admesa pels dialectes catalans, encara que

tots coincideixen a evitar-la en el temps menys marcat —el present d'indicatiu— de la conjugació més freqüent —la primera (Pérez Saldanya 1998). En altres paradigmes verbals, en canvi, la tolerància al sincretisme de persona és variable entre dialectes. Si ens fixem en els dos més propers al nord-occidental, ni el central ni el valencià no l'eviten en l'imperfet d'indicatiu (*jo cantava - ell cantava*), el condicional (*jo cantaria - ell cantaria*), el present de subjuntiu (*que jo canti - que ell canti*, per al central; *que jo cante - que ell cante*, *que jo bata - que ell bata*, per al valencià) ni l'imperfet de subjuntiu (*que jo cantés - que ell cantés*, per al central; *que jo cantara - que ell cantara*, per al valencià). Ben altrament, en una àrea extensa del nord-occidental, el rebuig a la coincidència formal entre la 1a i la 3a persona del singular és absolut i es manifesta en tots els temps verbals, inclosos l'imperfet d'indicatiu (*jo cantava - ell cantave*), el condicional (*jo cantaria - ell cantarie*), el present de subjuntiu (*que jo canta - que ell canto*) i l'imperfet de subjuntiu (*que jo cantessa - que ell cantés*).

Això explica que hi hagi un bon nombre de nord-occidentals que, davant de la pressió de les formes de present de subjuntiu amb *i*, àmpliament difoses per l'estàndard en modalitat central, admeti la substitució de *cantos* per *cantis*, de *canto* per *canti* i de *cànton* per *cantin*, però no la de *que jo canta* per *que jo canti*, perquè això igualaria la 1a i la 3a persona del singular i atemptaria contra un paràmetre de rang molt elevat en l'estructuració del sistema verbal nord-occidental. El canvi lingüístic, llavors, es concreta en la creació d'un paradigma mixt de present de subjuntiu del tipus *canta*, *cantis*, *canti*, *cantem*, *canteu*, *cantin*, amb la majoria de formes compartides amb l'estàndard central, però que preserva els paràmetres morfològics propis del nord-occidental (Massanell & Palà 2018).

Un altre paràmetre rector del sistema verbal en una àrea extensa del nord-occidental s'observa en els paradigmes en què totes les persones gramaticals reben marca de temps, com l'imperfet d'indicatiu, el condicional i l'imperfet de subjuntiu. Per a tots tres, la 1a persona del singular (*jo cantava*, *jo cantaria*, *que jo cantessa*) indica quin al·lomorfe de temps han de rebre la 1a i la 2a del plural (*cantàvam*, *cantàvau*; *cantàriam*, *cantàriau*; *cantéssam*, *cantéssau*), en contrast amb la 2a del singular i la 3a del plural (*cantaves*, *cantaven*; *cantaries*, *cantarien*; *cantesses*, *cantessen*). Així doncs, en aquestes varietats nord-occidentals, el paradigma tradicional de l'imperfet de subjuntiu és *cantessa*, *cantesses*, *cantés*, *cantéssam*, *cantéssau*, *cantessen*, amb la vocal posttònica de *cantesses* i *cantessen* pronunciada [e] i la de *cantessa*, *cantéssam* i *cantéssau* realitzada [a] o bé, a les comarques centrals del nord-occidental, [ɛ], d'acord amb la pronúncia habitual de la /a/ àtona final en aquesta àrea (*cas[ɛ]*).

Això explica per què, en el procés de canvi en curs, *cantesses* i *cantessen* ofereixen menys resistència a ser substituïdes per les variants amb *i* de l'estàndard central

que no pas les formes de 1a i 2a persona del plural, ja que la preservació de *que jo cantessa*, per a evitar el sincretisme amb *que ell cantés*, porta aparellada la pervivència de *cantéssam* i *cantéssau*, que constitueixen una unitat de comportament flexiu lligada a la 1a persona del singular i oposada a la resta de formes del paradigma. Així doncs, alguns nord-occidentals, davant la pressió del model d'imperfet de subjuntiu difós per l'estàndard en modalitat central, han generat un paradigma mixt del tipus *cantessa*, *cantessis*, *cantés*, *cantéssam*, *cantéssau*, *cantessin*, que n'incorpora només aquelles formes que pot fer seves sense transgredir els paràmetres rectors del sistema flexiu nord-occidental (Massanell 2018).

Un altre factor sistèmic que condiciona el canvi en les formes verbals és el fet que aquestes poden contenir més d'un segment morfològic sotmès a la pressió anivelladora de l'estàndard. En aquest cas, es poden produir interaccions entre els processos de canvi d'un segment i de l'altre, sobretot si es troben en estadis de progressió diferents. Això explica que el present de subjuntiu de *servir*, amb dues variables sotmeses a la pressió homogeneïtzadora de l'estàndard central (l'increment incoatiu, d'una banda, i la marca de temps, de l'altra) es resisteixi més a la innovació que no pas el present de subjuntiu de *cantar*, atès que l'adopció de les formes de l'estàndard central suposa, per al verb incoatiu, admetre una innovació doble. Dit breument, és més fàcil substituir *que tu cantes* per *que tu cantis* que no pas *que tu servisques* per *que tu serveixis*, agafant, en aquesta ocasió, exemples compartits per les àrees ribagorçanopallaresa i tortosina (Massanell & Palà 2018).

D'altra banda, la innovació en les formes verbals que difereixen en més d'un segment de les difoses per l'estàndard central pot donar com a resultat la hibridació. Continuant amb exemples de les mateixes àrees subdialectals, les formes tradicionals de present i d'imperfet de subjuntiu *séntigues* i *sentiguesses*, amb increment velar, en rebre la competència de *sentis* i *sentissis*, poden ser substituïdes en bloc o bé poden veure's modificades en *séntiguís* i *sentiguessis*, formes híbrides que donen entrada a les marques de temps /i/ i /si/, difoses per l'estàndard central, però que serveixen la velarització característica del mode subjuntiu en la parla col·loquial d'aquests territoris extrems del nord-occidental (Massanell 2012).

La creació de paradigmes mixtos i de formes híbrides evidencia que, en l'estudi del canvi lingüístic, de la mateixa manera que no es poden obviar els factors socials que impulsen les transformacions i els donen una orientació determinada, tampoc no es pot prescindir ni dels paràmetres que regeixen el sistema ni de les interaccions que es produeixen, a nivells diferents, entre els elements que l'integren, perquè els uns i les altres acaben definint quina és la concreció formal del canvi.

6. CLOENDA: INTERPRETAR EL PASSAT. EXPLICAR EL PRESENT. PRE-
DIR EL FUTUR?

L'estudi del canvi lingüístic hauria d'aspirar a integrar el màxim nombre de factors explicatius possibles i, en particular, hauria d'agermanar la descripció precisa de la variació lingüística amb el relat interpretatiu de l'evolució de la llengua, centrat en el passat i —amb tota la prudència necessària— projectat en el futur. Fins a l'inici del segle xx, la relació entre el central i el nord-occidental és la història d'un distanciament, provocat, sobretot, pel comportament innovador dels parlants del primer enfront del comportament més conservador dels parlants del segon. Durant l'edat mitjana l'inici del distanciament es va concretar en tres mutacions fonètiques sorgides a la zona oriental de Catalunya i desconegudes a l'occidental: la confusió de *a* i *e* àtones, iniciada ja el segle XIII (Coromines 1971: 295-296); l'evolució de la *e* tancada tònica, procedent de *Ē*, *ī* i *OE*, cap a vocal neutra, durant els segles XIII i XIV, i cap a *e* oberta, posteriorment (Gulsoy 1993: 70-72), i la confluència de *o* i *u* àtones, consolidada cap a final del segle xv (Veny 1998: 30-31). Entrada l'edat moderna, durant els segles xvii, xviii i xix, el feix d'isoglosses entre un i altre dialecte es va incrementar amb la incorporació de variables que ja no són fonètiques sinó morfològiques i que afecten elements tan freqüents del sistema com l'article determinat, els pronoms febles, els possessius i les terminacions de present i d'imperfet de subjuntiu, cosa que va portar a un augment quantitatiu i qualitatiu de la falla entre totes dues àrees dialectals (Massanell 2019).

El segle xx, però, va suposar un canvi en aquesta relació basada en el distanciament progressiu, com a resultat de dos processos que flanquegen la dictadura franquista: la normativització duta a terme per l'IEC el primer terç del segle xx i concretada, pel que fa a la morfologia, en la *Gramàtica catalana* de Fabra de 1918, que va elevar a formes normatives preferents les variants morfològiques innovadores del central, i la represa del procés d'estandardització a partir del darrer quart del segle xx, amb una actualització de la normativa que n'ha incrementat el caràcter composicional i polimòrfic, encara que aquest fet no ha evitat que l'estàndard efectivament difós a Catalunya pel sistema educatiu i els mitjans de comunicació sigui monomòrfic i seleccioni les variants morfològiques centrals.

Aquest decantament comença a tenir conseqüències, en forma de canvi lingüístic, en el nord-occidental. Del distanciament respecte del central s'ha passat a una aproximació que no afecta els hàbits articularis bàsics, inamovibles encara, però sí la morfologia. De fet, les mateixes innovacions morfològiques acollides pel nord-occidental evidencien la resistència dels trets fonètics: així, la substitució de l'increment incoatiu *-ix-* per *-eix-* ([*'ɛʃ*], segons la realització central), es fa adaptant aquest segment a la

pronúncia pròpia, és a dir, amb *e* tancada i segregació de iod ([*'ejʃ*]). El canvi en curs, doncs, encamina la relació entre els dos dialectes de Catalunya a una situació més propera a la que hi havia a l'edat mitjana, quan el pes de la diferenciació reposava en la fonètica. Amb el benentès, és clar, que les variants morfològiques que aquests dos dialectes compartien durant el període medieval, com *lo*, *me* o *cantesses*, són les que tendeixen a desaparèixer, mentre que les innovadores sorgides modernament en el central, com *el*, *em* o *cantessis*, són les que estan cridades a ser les noves formes comunes.

Cal ser prudents, però. Malgrat que observem unes tendències de canvi determinades i creguem albirar-ne el final, els factors que hi poden operar són múltiples i canviants, i alguns poden fins i tot ser inèdits, atesa la complexitat i la velocitat de les transformacions que es produeixen en el món globalitzat d'avui, raó per la qual el resultat final és incert. Evitem, doncs, els vaticinis catastrofistes sobre la desaparició del nord-occidental com a dialecte amb trets morfològics propis. Malgrat que és evident que alguns elements lingüístics tradicionals d'aquesta varietat retrocedeixen a favor de les variants del central, i que aquest fet està redimensionant la frontera entre els dos dialectes, no podem passar per alt dos fets. El primer és que, mentre els parlants nord-occidentals no optin per la simple adopció dels models morfològics centrals, sinó que en facin una adaptació que servi els paràmetres fonamentals del seu dialecte, la diferència s'haurà reduït, però no serà estrictament fonètica. El segon és la reacció que puguin tenir els parlants a mesura que es facin conscients del canvi lingüístic: si hi ha un sector prou nombrós o prou influent que el conceptualitza com una pèrdua, les formes morfològiques ara en retrocés poden rebre una càrrega simbòlica que n'afavoreixi, si més no en determinats sectors, el manteniment militant i, doncs, que en freni o n'alenteixi la reculada.

Que una llengua canviï vol dir que és una llengua viva i, mentre el canvi es mantingui dins de la lògica del mateix sistema, no és ni positiu ni negatiu: és, simplement, natural. No parlo, és clar, de les mutacions provocades per factors exògens: la interferència ha de rebre tota una altra consideració, especialment si assoleix una magnitud que faci perillar les dinàmiques pròpies de la llengua afectada. Aquest no és, però, el cas dels canvis a què m'he referit en el present article, que són purament intralingüístics. Malgrat això, no són completament innocus. El nord-occidental de Catalunya, en atansar-se al central, inevitablement s'aparta dels parlars nord-occidentals de l'Aragó catalanòfon, fins ara prou similars als parlars dels pobles veïns per l'est, i s'allunya també del valencià, l'altre integrant del bloc occidental.

A l'anomenada *Franja de Ponent*, situada a la perifèria —no només geogràfica— de l'àrea catalanòfona, el català es troba en una situació de subordinació lingüística: mancat d'oficialitat, privat de ser la llengua vehicular de l'ensenyament, apartat dels

usos formals i prestigiosos (Monclús 2014). En aquest entorn políticament advers, en què fins i tot hi ha hagut temptatives d'esborrar el nom de la llengua —recordem el LAPAO de la Llei 3/2013 aprovada pel Parlament aragonès—, no és estrany que la consciència lingüística de la població sigui més aviat fràgil. Llavors, que el nord-occidental de Catalunya s'allunyi del d'Aragó pot incrementar, en la societat d'aquest darrer territori, el sentiment de parlar un «xampurriat», alhora que pot diluir la consciència de pertànyer a una comunitat lingüística molt més àmplia que disposa d'una varietat estàndard que també és la seva i que és apta per als usos més formals, cultes i prestigiosos que una llengua pugui assolir.

En el cas del País Valencià, els efectes poden ser igualment negatius. El valencià comparteix força més trets lingüístics amb el nord-occidental que no pas amb el central (Veny 2015), començant pel vocalisme tònic i àton, cosa que en justifica la inclusió en el mateix bloc dialectal, i continuant per un grapat de trets morfològics, molts dels quals ara estan en retrocés a Catalunya. Si es debilita el caràcter del nord-occidental com a baula d'enllaç, com a varietat lingüística que fa suau la transició entre el valencià, fermament conservador, i el central, fortament innovador, el canvi lingüístic pot donar ales als sectors secessionistes que intermitentment prenen volada i que no necessiten gaire agafadors per a qüestionar la unitat de la llengua.

MAR MASSANELL I MESSALLES
Universitat Autònoma de Barcelona
mar.massanell@uab.cat
ORCID 0000-0001-9288-5974

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA (2006) *Gramàtica normativa valenciana*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- ARACIL, Lluís V. (1982) «Conflicte lingüístic i normalització lingüística a l'Europa nova», dins *Papers de sociolingüística*, Barcelona, la Magrana, p. 23-38.
- BENET, Josep (1995) *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BRUNOT, Ferdinand (1905) «Préface», dins *Histoire de la langue française des origines à 1900. Tome I. De l'époque latine à la Renaissance*, París, Armand Colin, p. v-xxii.
- CASALS, Daniel & NEUS FAURA (2010) *El català als mitjans de comunicació*, Barcelona, Universitat Oberta de Catalunya.

- CASANOVA, Emili (1989) «Gramàtica històrica catalana: proposta d'un mètode d'estudi», *Caplletra*, 6, p. 7-20.
- COROMINES, Joan (1971) «Les *Vides de Sants* rosselloneses del manuscrit 44 de París», dins *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona, Club Editor, p. 276-362.
- FABRA, Pompeu (1918) *Gramàtica catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- FERRANDO, Antoni & Miquel NICOLÁS (2011) *Història de la llengua catalana*, Barcelona, Universitat Oberta de Catalunya.
- GULSOY, Joseph (1993) «L'evolució de les *ee* tòniques en català», dins *Estudis de gramàtica històrica*, València / Barcelona, Institut Universitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 67-104.
- HAUGEN, Einar (1983) «The Implementation of Corpus Planning: Theory and Practice», dins Juan Cobarrubias & Joshua A. Fishman (eds.), *Progress in Language Planning: International Perspectives*, Berlín / Nova York / Amsterdam, Mouton, p. 269-289.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1990) *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana*, 1. Fonètica, Barcelona, IEC.
- (2016) *Gramàtica de la llengua catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- KLOSS, Heinz (1969) *Research Possibilities on Group Bilingualism: a Report*, Québec, ICRB.
- LABOV, William (1972) *Sociolinguistic Patterns*, Philadelphia, University of Pennsylvania.
- MARÍ, Isidor (1992) *Un horitzó per a la llengua. Aspectes de la normalització lingüística*, Barcelona, Empúries.
- MARTÍ I CASTELL, Joan (1990) *Gramàtica històrica. Problemes i mètodes*, València, Universitat de València.
- MASSANELL I MESSALLES, Mar (2011) *Permeabilitat del català nord-occidental a l'estàndard mediàtic i educatiu: el cas de l'Alt Urgell*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- (2012) «*Fewe temps que no diva tants verbs!*» *Manteniment i transformació de paradigmes verbals en el català nord-occidental del tombant de segle*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2018) «Les terminacions àtones de primera i segona persona del plural en català: una aproximació diacrònica i geolingüística», *Anuari de Filologia. Estudis de Lingüística*, 8, p. 159-258.
- (2019) «*Que ja-s parla different que-s parlava deu anys ha esta part*. El català modern: la baula imprescindible», *Caplletra*, 66, p. 183-206.
- MASSANELL I MESSALLES, Mar & Gemma PALÀ (2018) «*Que ho faça jo?! Que ho faci ell!* Evolució del present de subjuntiu en el nord-occidental actual», *Zeitschrift für Katalanistik*, 31, p. 203-246.

- MASSIP, Àngels & Albert BASTARDAS, ed. (2014) *Complexica. Cervell, societat i llengua des de la transdisciplinarietat*, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- MONCLÚS I ESTEBAN, Joaquim (2014) *La Franja de Ponent: aspectes històrics i jurídics*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- NADAL, Josep M. (1992) *Llengua escrita i llengua nacional*, Barcelona, Quaderns Crema.
- NICOLÁS, Miquel (1998) *La història de la llengua catalana: la construcció d'un discurs*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2019) «La variació lectal del català en l'era de la societat xarxa. Notes per a un debat», dins Francesc Feliu & Olga Fullana (eds.), *The Intricacy of Languages*, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins, p. 263-280.
- PÉREZ SALDANYA, Manuel (1998) *Del llatí al català. Morfosintaxi verbal històrica*, València, Universitat de València.
- POLANCO, Lluís B. (1984) «La normativa al País Valencià. Problemàtica i perspectives», dins Maria Teresa Cabré *et al.* (eds.), *Problemàtica de la llengua normativa. Actes de les Primeres Jornades d'Estudi de la Llengua Normativa*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 107-146.
- PRADILLA, Miquel Àngel (2011) *De política i planificació lingüística. Mirades contemporànies a l'ecosistema comunicatiu català*, Benicarló, Onada.
- SAUSSURE, Ferdinand de (1916) *Cours de linguistique générale*, Lausana / París, Payot.
- SISTAC, Ramon (1998) «L'impacte de la normalització lingüística sobre la variació. Un cas concret: el català nord-occidental», dins Emili Boix *et al.* (eds.), *El contacte i la variació lingüística: Descripció i metodologia*, Barcelona, Universitat de Barcelona, p. 161-178.
- VENY, Joan (1998 [1978]) *Els parlars catalans*, Palma, Moll.
- (2015) «Català occidental / català oriental, encara», *Estudis Romànics*, 37, p. 31-65.